

Filosofen zouden rijk kunnen zijn maar zij willen dat niet

Jean Paul Van Bendegem¹

In de *Politica* van Aristoteles lezen we al in het eerste boek de beruchte anekdote over Thales van Milete, blijkbaar niet alleen wetenschapsfilosoof *avant la lettre*, één van de eersten om als het over kennis gaat nattigheid te voelen, maar ook een schrander zakenman.² Hij was evenwel arm, wat compatibel is met zaken doen, en dat arm zijn, blijkbaar niet het zaken doen, werd hem verweten omdat het liet zien dat filosofie voor niets dient. Maar op basis van zijn kennis van de sterren – je valt voor minder in een put³ – kon hij afleiden dat de zomer die komen zou een prima zomer ging zijn en dus een goede olijfoogst zou opleveren. In de winter ervoor huurde hij al de olijfpersen in de buurt zodat hij een monopoliepositie had. En dan schrijft Aristoteles ter afronding van deze legende de mooie zin⁴: “Zo liet hij de wereld zien dat filosofen gemakkelijk rijk zouden kunnen zijn, maar dat hun ambitie van een andere soort is.” Het is misschien maar een klein detail, maar wat dient vermeld te worden is dat Aristoteles hem deze mercantiele inzichten toeschrijft niet zozeer op basis van zijn wijsheid, maar eerder op basis van zijn reputatie wijs te zijn, een subtiel maar niet onbelangrijk onderscheid zoals wij academici zeer goed weten. Enfin, dat zeggen ze toch.

Anno 2013 zijn filosofen nog altijd niet rijk. Volgen we Aristoteles dan zijn er twee mogelijke verklaringen, al of niet in combinatie: of het wil hen niet meer lukken om gemakkelijk rijk te worden of hun ambitie is nog steeds van een andere soort. Ik vrees dat het eerste geval een pijnlijke reflectie is van de huidige toestand

-
1. Jean Paul Van Bendegem is wiskundige en filosoof, en als hoogleraar logica en wetenschapsfilosofie verbonden aan de Vrije Universiteit Brussel. Deze tekst is voorgelezen geweest als afsluiter van de filosofiedag en was bedoeld als een gesproken column en als dusdanig geschreven. Daarom bevat de tekst zelf ook geen verwijzingen en ontbreken voetnoten. Aan deze versie zijn er een aantal toegevoegd die niet alleen een referentiële waarde hebben maar ook voor een deel een inzicht willen geven in de opbouw van de tekst.
 2. Het is wel degelijk zo dat dit te lezen staat in de *Politica*. Men mag het verrassend vinden dat één van de vroege natuurfilosofen, met name Thales, in dat boek wordt vermeld maar het mythische verhaal dient dan ook om een economisch systeem te illustreren, niet een opbouw van de wereld.
 3. Met het risico menig lezer te beledigen toch even vermelden dat dit een verwijzing is naar een ander prachtig verhaal over Thales. Zo geobsedeerd door wat er zich boven zijn hoofd afspeelt, sukkelde hij in een put en wordt hierbij uitgelachen door een vrouw die, al naargelang de versie, kan variëren van jong meisje tot oude vrouw. Het verhaal moet illustreren dat filosofen het hoofd zo hoog in de wolken hebben dat ze totaal vergeten wat er zich op aarde afspeelt. In de letterlijke betekenis wereldvreemd.
 4. Mijn vertaling.

en dat filosofen daardoor het tweede geval uit noodzaak tot een de wereld overstijgende roeping hebben gedecreteerd. De filosoof is niet van deze wereld en de wereld juicht dat de wereld niet van de filosofen is. Ja, ik weet het wel, er zijn uitzonderingen maar, zoals de paradoxale uitdrukking stelt, de uitzondering bevestigt de regel. Terzijde: al ooit stilgestaan bij deze bizarre uitspraak? Iemand beweert dat alle studenten dom zijn, iemand anders komt aandraven met een superintelligente student en de eerste antwoordt: “Zie je wel!”. Gewoon foute vertaling, niets meer: *exceptio probat regulam*, de uitzondering test de regel.⁵ Dit is een column, in principe valt er niets bij te leren, hoogstens kan er even gelachen of gemonkeld worden, daarom dit instructief terzijde dat hierbij wordt afgesloten. Zo’n uitzondering is Nassim Nicholas Taleb, welbekend als auteur van *De zwarte zwaan* (*The Black Swan*)⁶, rijk geworden met beursspeculatie om daarna als filosoof koppelteken rentenier aan de slag te gaan. Blijkbaar helpt het om een naam te hebben die heel dicht staat bij Thales. Ik, Van Bendegem, zal dus maar best alle hoop laten varen.

Waarom denk ik eigenlijk dat het niet meer zal lukken voor filosofen om gemakkelijk rijk te worden? Omdat we te veel uit handen hebben gegeven. De kennis die het succes van Thales verzekerde is een combinatie van sterren- en wolkenkijken. Vandaag zouden we zeggen: een combinatie van sterrenkunde, astronomie en meteorologie. Wat toen beschouwd kon worden als natuurfilosofische kennis is vandaag toegewezen aan, zo niet opgeëist door de wetenschappen en niet langer aan en door de filosofie. En, je moet toegeven, als je kijkt naar die wetenschappen, dan heeft Aristoteles overschot van gelijk: je kan er poen mee verdienen. Een patent hier, een licentie daar, een octrooi nog ergens anders, een *spin-off* in wijzerzin en ééntje in tegenwijzerzin om het af te leren, al of niet *on-* of *offshore*, *big business* kortom. Kon Archimedes nog stoefen over het feit dat één steunpunt voldoende zou zijn om met een hefboom de wereld op te heffen dan is het nu lucratiever om te spelen met een hefboomfonds, ook een stuk eenvoudiger, omdat wat dient geheven te worden toch virtueel is en derhalve niets weegt. Wie logisch denkt, bedenkt dat als het niets weegt het ook niet kan geheven worden, en dus mag je de onvermijdelijke conclusie zelf trekken. Wie te hard denkt daarentegen en ontspoord, zal besluiten dat er geen ziel kan zitten in een hefboomfonds want, zoals we allen weten, de ziel weegt 21 gram, althans toch in 1907 toen

-
5. Er valt hier veel meer over te zeggen dan een taalkundig misverstand. De uitspraak, toegeschreven aan Cicero, duidt er ook op dat, als er uitzonderingen kunnen bepaald worden, er een regel moet zijn ten opzichte waarvan het uitzonderingsstatuut geldt. Het bestaan van de uitzondering bevestigt dan het bestaan van de regel. De betekenis van zo’n principe in juridische context is, denk ik, meer dan duidelijk.
 6. En meerdere werken sedertdien zoals *Fooled by Randomness* (2007) en *Fragile: Things that Gain from Disorder* (2012). *The Black Swan* dateert van 2001.

MacDougall zijn experiment uitvoerde.⁷ En wie correct denkt, besluit dat een kromme redenering nog altijd tot een correcte conclusie kan leiden.⁸

Maar ik dwaal af. Zullen we met z'n allen eerlijk zijn en bekennen dat het ons, filosofen, eigenlijk niet zo veel kan schelen. Laat die wetenschappers maar rijk worden, wij hebben het betere leven, onze ambities liggen inderdaad ergens anders. Laat ik niet ingaan op de vraag waar ze dan precies liggen en wie ze daar in de eerste plaats heeft gelegd. Maar zo eenvoudig is het verhaal helaas niet. Neem de academisch-universitaire wereld. De economisering van het creëren van kennis – ik vermijd bewust de term kennisproductie die een al te voor de hand liggende economische bijklank heeft – heeft zich niet beperkt tot de wetenschappen maar ook de filosofie in haar greep gekregen. En dus worden we verplicht het spel mee te spelen. Productie van artikelen aan een vast tempo in hoog gerangschikte tijdschriften, targets om te halen, want outputfinanciering bepaalt de inkomsten, wat leidt tot rendementcijfers en een investeringspolitiek, aanmoedigen van competitie en concurrentie met de hoop op een *return on investment* wat een economisch-maatschappelijke opbrengst garandeert, wat de inkomsten ten goede komt.⁹ Kennis, kunde, kassa, een K3 van een andere orde, hoewel even kinderlijk naïef.¹⁰ Ondertussen probeer je wel het wereldraadsel op te lossen of de ultieme grondslagen van het goede leven te bedenken. Je geraakt van minder gespleten. Maar ik vrees dat mijn verhaal hier nog niet eindigt.

Daarntoe zei ik “vast tempo”, maar dat is niet juist. Het moet bij voorkeur een immer stijgend tempo zijn. Bovenop de economisering komt, wat ikzelf zo graag noem, de olympifiëring van het denken en het leven bij uitbreiding. Neem de honderd meter sprint op olympisch niveau. Het heeft een eeuw gevraagd om het wereldrecord één seconde naar beneden te brengen: tien zes in 1912 en negen net niet zes in 2009. Er staat wel een enorme investering tegenover op gebied van

-
7. Geen verzinsel! MacDougall plaatste bed-én-patiënt op een weegschaal en op het moment van overlijden werd gecontroleerd of er een gewichtsverlies was. Het verschil was reëel en in de orde van 21 gram, derhalve was het gewicht van de ziel nu bekend. De uitdrukking “21 gram(s)” leidt ondertussen een zelfstandig leven, tot en met in de film, getuige *21 grams* van Alejandro González Iñárritu (2003).
 8. Het mag misschien vreemd lijken maar de bewering klopt: krom redeneren kan probleemloos tot juiste conclusies leiden. Stel dat ik redeneer als volgt: (1) Alle Chinezen eten gras, (2) Mijn hond heet Michelangelo en (3) Frieten zonder zout hebben geen smaak, derhalve (4) is $2 + 2 = 4$. Dan is het duidelijk dat de redenering zelf onzin is terwijl de conclusie een rekenkundige waarheid voorstelt. De correctheid van de redenering kan los gedacht worden van de waarheid of onwaarheid van de premissen en conclusie. Uit de premisse “Een olifant heeft acht poten” afleiden dat “Een olifant zes poten heeft” is volkomen correct maar beide uitspraken zijn onwaar.
 9. In een schaamteloze bui van zelfpromotie wil ik voor deze problematiek graag verwijzen naar mijn pamflettair essay *Hamlet en entropie* (2009).
 10. Zoveel schrijftalent bezit de auteur van deze column niet dus deze drievoudige alliteratie is niet van mij afkomstig maar is wel degelijk ooit gebruik geweest door een toenmalige minister van wetenschapsbeleid, met name Patricia Ceysens. Om volledig te zijn: minister van Economie, Ondernemen, Wetenschap, Innovatie en Buitenlandse Handel, een wonderbaarlijke combinatie.

trainingstechnieken en -programma's, kwaliteit van schoenen, uitrusting en piste, van fotofinish omdat wijzelf het allang niet meer kunnen zien, laat staan aanzien. Grote investeringen, kleine rendementen, een curieuze variant van Theofiel Boemerangs uitspraak "Kleine percentjes, rijke ventjes".¹¹ Het kost steeds meer om minder gedaan te krijgen. (Waar hebben we dat nog gehoord, beste Karl?) Dat moet in principe een einde kennen maar dat hoeft niet voor meteen te zijn. In de tussentijd proberen we het maximum te mobiliseren om toch nog enige stijging in het rendement te kunnen realiseren. Staat alles wel in functie van het te halen doel? Onvermijdelijk zullen we over alles wat we doen bevraged worden of het wel bijdraagt tot het hogere doel, anders gezegd, of het nut heeft, of het nuttig is, in eerste instantie economisch nuttig is. Als dromen kunnen leiden tot nieuwe wetenschappelijke inzichten die de belofte van nieuwe technologieën inhouden en dus een economisch rendement garanderen, dan zijn dromen nuttig. Rechtzetting: dan zijn *die* dromen nuttig. Dus moeten we weten welke dromen wel en welke dromen niet, en voor je het weet wordt er gejuicht dat we via breinscans kunnen achterhalen wat iemand droomt. Een nuttig advies van een arme filosoof: droom van geld. En zo heeft Thales toch weer gelijk: zo'n droom moet wel een natte droom zijn.

Zie ons daar nu staan, wij arme filosofen, arm omdat we niet meer rijk weten te worden, arm omdat we moeten aanschuiven aan een tafel in een driesterrenrestaurant met tien euro op zak. Zonder hulp van hen die rijk zijn geraak je niet eens voorbij de borrelnootjes.¹² Het probleem is dat de rijken niet inzien waarom ze ons zouden helpen. Dus heeft Aristoteles alles bij elkaar genomen toch gelijk: onze ambitie is van een andere soort. Of, mag ik het zo formuleren, ze hoort van een andere soort te zijn. Het idee van *slow science*¹³ heeft zijn ingang gevonden, nogal traag maar ja, wat zou je anders verwachten. Zie je al de slogan: "Trage wetenschap, nu en vlug een beetje!?" Maar we moeten durven verdergaan. Laat ons de ruimte opeisen om dingen te doen die nutteloos zijn. Doorgaans zijn dergelijke activiteiten bijzonder zinvol. Laat ons schaamteloos tijd verliezen. Voor de gematigden onder ons is tijd verliezen tijd vrijmaken om nutteloze dingen te doen, voor de *die hards* onder ons is tijd verliezen de tijd zelf verliezen. Merkwaardig dat Wittgenstein in zijn *Tractatus* ons hier al attent op

-
11. Voor wie met het oeuvre van Willy Vandersteen onvoldoende vertrouwd is: een figuur uit de reeks *Suske en Wiske*.
 12. Toelichting bedoeld voor wie deze tekst na 2020 leest: de verwijzing naar borrelnootjes heeft te maken met de Belgische politiek een paar jaar voor deze column is geschreven. Bij elke onderhandeling kwamen de politici naar buiten om te bevestigen dat men slechts over borrelnootjes had onderhandeld en dat de *plat de résistance* nog steeds moest komen.
 13. Dat gezegd zijnde gaat het effectief traag. Isabelle Stengers is vrij snel in de pen gekropen en dat heeft "Une autre science est possible! Manifeste pour un ralentissement des sciences" (2013) opgeleverd maar de beweging lijkt, heb ik de indruk, niet goed op gang te komen.

maakte¹⁴: “Indien eeuwigheid niet wordt begrepen als eindeloze tijdsduur maar als tijdloosheid, dan leeft hij eeuwig die in het heden leeft” (§ 6.4311, fragment). En, als we echt enthousiast willen worden, laat ons iets doen waar wetenschappers vaak voor terugdeinzen: laat ons denken op lange, heel lange termijn. Thales, om hem nog een laatste keer aan te halen, deed het trouwens ook: niemand had in de winter door wat hij aan het bekokstoven was en daardoor lukte zijn snode plan. En, ja, ik weet wel dat John Maynard Keynes¹⁵ ons heeft uitgelegd dat we in die *long run* allemaal *dead* zullen zijn, maar is het niet de opdracht van de filosoof om in de tussentijd het leven voor ons allen aangenamer te maken, al was het maar om de paradox van een onleefbaar leven op te lossen?

14. Toegegeven dat het fragment enigszins uit context is gerukt. Wittgenstein was niet echt bezorgd om het fenomeen van het verliezen van tijd.

15. Iedereen kent de fameuze quote van deze econoom: “In the long run we are all dead”. Maar wat eraan voorafgaat is best de moeite: “But this long run is a misleading guide to current affairs.” Keynes wijst het langetermijndenken niet af maar waarschuwt voor al te gemakkelijke extrapolaties vanuit de huidige situatie.